

Рецензент
Колупасва А.А.,
доктор педагогічних
наук, професор

НАБОЧЕНКО О.

РІВЕНЬ СФОРМОВАНОСТІ УЯВЛЕНЬ ПРО
НАВКОЛИШНІЙ СВІТ У СЛІПИХ МОЛОДШИХ
ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ОБРАЗОТВОРЧОГО
МИСТЕЦТВА

У статті висвітлена методика та результати експериментального комплексного дослідження, спрямованого на з'ясування рівня розвитку уявлень в учнів 1-4 класів шкіль сліпих про живу природу (рослину, птаха та тварину) під час уроків образотворчого мистецтва.

Ключові слова: рельєфне малювання, образотворче мистецтво, вербальні та реальні уявлення про рослину, птаха та тварину, сліпі молодші школярі.

В статье освещены методика и результаты экспериментального комплексного исследования по определению уровня развития представлений учеников 1-4 классов школ слепых про живую природу (растение, птицу и животное) во время уроков изобразительного искусства.

Ключевые слова: рельефное рисование, изобразительное искусство, вербальные и реальные представления о растении, птице и животном, слепые младшие школьники.

The article describes the methodology and results of experimental studies about determine the complex level of development of the concepts of blind pupils in of 1-4 school grades about the wildlife (plant, bird, and animal) during the lessons of art.

Key words: relief painting, art, verbal and real understanding of plants, birds and animals, the blind pupils.

Уявлення дітей з глибокими порушеннями зору, в наслідок виключення зорового аналізатора, мають кількісні та якісні особливості. Зокрема, в сліпих спостерігається загальне зменшення кількості уявлень, збільшення кількісного відношення на користь уявлень інших (заснованих на збережених аналізаторах) видів, в першу чергу тактильних. Якісні особливості виявляються в фрагментарності, вербалізмі, низькому рівні узагальнення (генералізованості) та схематичності сформованих уявлень [1; 3; 4; 5; 6; 7]. Виключенням не є і уявлення сліпих дітей про живу природу, які потребують цілеспрямованої роботи з їх розвитку [2; 8; 9].

У процесі навчання образотворчого мистецтва важливо знати, які саме уявлення про навколишній світ, у першу чергу про живу природу, мають сліпі діти молодшого шкільного віку та на якому рівні розвитку ці уявлення знаходяться, аби спиратися на них і враховувати їх в подальшій роботі. Також дуже важливо чітко розуміти чим викликані у сліпої дитини проблеми з зображенням предметів: лише недосконалістю навичок і техніки зображення, якими вона володіє, або спотворенням самого уявлення дитини, його недосконалістю та нездатністю оперувати їм на достатньо високому рівні для творчого відтворення. З метою виявлення рівня сформованості уявлень сліпих дітей молодшого шкільного віку про навколишній світ, а саме – про живу природу, було

проведено експериментальне дослідження, яке передбачало використання комплексу діагностичних методик. У тому числі було проведено педагогічне спостереження, анкетування вчителів, бесіда та опитування учнів, аналіз результатів життєдіяльності дітей (рельєфних малюнків). Дослідженням були охоплені сліпі учні 1-4 класів Київської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату для сліпих дітей №5 та Харківської обласної спеціальної гімназії для сліпих дітей ім. В.Г. Короленка. Усього експериментом було охоплено біля 50 дітей.

У результаті аналізу програми з образотворчого мистецтва для 1-4 класів шкіл для сліпих дітей та планів вчителів (тематичних та поурочних) було з'ясовано, що програмою передбачено достатньо можливостей для формування уявлень про предмети та явища довкілля у даній категорії дітей, проте не завжди в меті та завданнях уроків окремо виділяється завдання розвитку уявлень про навколишній світ.

Проведене педагогічне спостереження свідчить, що не завжди на уроках з образотворчого мистецтва вчителями проводиться цілеспрямована робота з розвитку уявлень у дітей, подекуди ця робота ведеться опосередковано, в більшості випадків за наявності проблем під час зображення того чи іншого предмету окремою дитиною. На уроках не використовуються усі доступні можливості наочності для конкретизації уявлень, а також опорні допоміжні методики,

які б змогли поліпшити виконання малюнку дитиною з глибокими порушеннями зору. Проте під час анонімного індивідуального анкетування та бесід з вчителями було визначено, що всі вчителі відмічають недостатність розвитку уявлень сліпих дітей молодшого шкільного віку про навколишній світ, необхідність цілеспрямованої роботи, спрямованої на конкретизацію уявлень про навколишній світ, а також можливості рельєфного малювання як засобу розвитку та конкретизації уявлень сліпих учнів. У той же час вчителі досить реально оцінюють специфічні проблеми, які виникають у дітей в процесі формування їх уявлень і подальшого відтворення їх у малюнку.

Під час дослідження були проведені бесіди з дітьми для визначення сформованості вербального уявлення про живу природу (рослину, птаха та тварину). З цією метою використовувалась методика непрямой бесіди (Л.І.Божович, Н.Г.Морозова), адаптована з врахуванням віку та пізнавальних можливостей опитуваних. Дітям пропонувалася серія запитань про рослини, птахів та тварин, серед яких:

- «Назви, будь ласка, які рослини ти знаєш? Опиши їх»,
- «Скажи, чи є дерева рослинами? Якщо так, розкажи, які вони?», «Чи є трава рослиною? Якщо так, розкажи, яка вона?», «Чи є квітка рослиною? Назви, які квіти ти знаєш. Чим вони відрізняються?», «Назви, яких тварин ти знаєш?», «Чи є собака твариною? Опиши її», «Чи є кішка твариною? Опиши її», «Назви, яких птахів ти знаєш? Опиши їх» та «Чи є

голуб птахом? Опиши його», «Чи є курка птахом? Опиши її». Питання для усіх дітей були ідентичними. Додаткові питання (крім питання: «А що ще?») не ставились. Результати опитування підлягали якісному та кількісному аналізу з урахуванням вимог програми для 1-4 класів спеціальних шкіл для сліпих дітей з рельєфного малювання (автори І.М. Гудим та Н.Г. Маценко) та з предмету «Я та Україна» (автор С.О. Покутнєва), рекомендованих Міністерством освіти та науки України листи №1/11 -3321 від 23.06.2005 та №1/11-1986 від 16.05.2006. Після опитування нами було з'ясовано, що поступово, з віком, якість уявлень сліпих учнів поліпшується і на кінець навчання в початковій школі вербальні уявлення учнів набувають певного розвитку, проте учні мають певні відставання від вимог, які висунуті програмою курсу «Я та Україна».

Після словесного опитування, з метою уточнення наявності, обсягу та рівня сформованості уявлень про живу природу, дітям було запропоновано виконати по пам'яті три рельєфних малюнки. Ми виходили з того, що малювання як процес зображення об'єктивного світу обумовлений станом розвитку у дітей уявлення, уяви, пам'яті, характером сприймання тощо, а у зображеннях предметів та явищ відображаються суттєві ознаки, які характеризують цей предмет або явище. На першому малюнку учням пропонувалось намалювати рослину по пам'яті, так як вони її уявляють, не уточнюючи її вигляд і умови зображення та не

зосереджуючи увагу на значущих елементах і потребі їх відображення у малюнку, у другій та третій відповідно пропонувалось за тих самих умов намалювати тварину та птаха. Малюнки виконувались кожним учнем самостійно грифелем на брайлівському папері за допомогою приладу «Школяр», без використання будь-яких інших додаткових пристосувань та приладів. Аналіз робіт проводився з урахуванням вимог і можливостей тифлографічного відтворення об'єкту, учнів обов'язково перепитували, що саме вони хотіли відобразити на папері.

Результати аналізу малюнків були співставленні з результатами опитування учнів та визначена повна або часткова наявність чи відсутність «реального» (продемонстрованого в малюнку) та «вербального» (отриманого за результатами опитування) уявлення (Табл. 1).

Табл. 1

Класи		1клас	2клас	3клас	4клас
Стан сформованості уявлень					
Про рослини	Відсутність уявлення	64,3	0	0	0
	Часткове верб./ відсутність реального	35,7	16,6	42,8	28,6
	Повне верб. / відсутність реального	0	33,4	28,6	28,6
	Повне верб. / часткове реальне	0	50	28,6	35,7
	Наявність уявлення (повне верб. / повне реальне)	0	0	0	7,1
Про тварин	Відсутність уявлення	57,1	0	0	0
	Часткове верб./ відсутність реального	42,9	50	21,4	7,1

	Повне верб. / відсутність реального	0	33,4	57,2	42,9
	Повне верб. / часткове реальне	0	16,6	21,4	42,9
	Наявність уявлення (повне верб. / повне реальне)	0	0	0	7,1
Про птахів	Відсутність уявлення	71,4	0	0	0
	Часткове верб./ відсутність реального	28,6	16,6	14,3	0
	Повне верб. / відсутність реального	0	50	57,1	42,9
	Повне верб. / часткове реальне	0	33,4	28,6	50
	Наявність уявлення (повне верб. / повне реальне)	0	0	0	7,1

Як свідчать отримані результати, у більшості половини учнів 1-го класу уявлення про живу природу або зовсім відсутнє (відповідно уявлення про рослину відсутнє у 64,3%, тварину – у 57,1%, птаха – у 71,4%), або є частково вербальним при відсутності реального уявлення (про рослину - у 35,7%, тварину – у 42,9%, птаха – у 28,6%). Тоді як в усіх учнів 2 класу уявлення наявне, хоча і перебуває на рівнях наявності часткового вербального/відсутності реального, повного вербального/часткового реального та повного вербального/часткового реального уявлення; тоді як в учнів 3-го класу уявлення про рослину, птаха та тварину також є наявними, хоча вони і не продемонстрували уявлень на рівні наявності повного вербального/повного реального. В свою чергу 7,1% учнів 4-го класу продемонстрували наявність

повного вербального / повного реального уявлення про зазначені об'єкти живої природи.

При співставленні результатів тестування з результатами опитування були визначені рівні розвитку уявлень учнів (Табл. 2).

Табл. 2

Класи		1клас	2клас	3клас	4клас
Рівні сформованості уявлень					
Про рослини	Відсутність уявлення	64,3	0	0	0
	Наявність часткового уявлення	35,7	50	71,4	28,6
	Впізнавання та пасивного відтворення	0	50	28,6	28,6
	Вільне використання уявлення	0	0	0	35,7
	Творче відтворення	0	0	0	7,1
Про тварин	Відсутність уявлення	57,1	0	0	0
	Наявність часткового уявлення	42,9	83,4	14,3	7,1
	Впізнавання та пасивного відтворення	0	16,6	57,1	64,3
	Вільне використання уявлення	0	0	28,6	28,6
	Творче відтворення	0	0	0	0
Про птахів	Відсутність уявлення	71,4	33,4	0	0
	Наявність часткового уявлення	28,6	50	14,3	28,6
	Впізнавання та пасивного відтворення	0	16,6	57,1	35,7
	Вільне використання уявлення	0	0	28,6	28,6
	Творче відтворення	0	0	0	7,1

Було з'ясовано, що в більшій половині учнів 1-го класу уявлення про живу природу відсутні (відповідно уявлення про рослину відсутнє у 64,3%, про тварину – у 57,1%, про птаха – у 71,4%), тоді як інші учні продемонстрували уявлення про зазначені об'єкти на рівні наявності часткового. При цьому 33,4% учнів 2-го класу продемонстрували відсутність уявлення про птаха, тоді як про рослину і тварину уявлення учнів 2-го класу були на рівнях наявності часткового уявлення та впізнавання та пасивного відтворення; в учнів 3-го класу уявлення про живу природу були на рівнях наявності часткового уявлення, впізнавання та пасивного відтворення та на рівні вільного використання уявлення. В свою чергу в усіх учнів 4-го класу уявлення були наявні, а 7,1% учнів продемонстрували їх на рівні творчого відтворення.

Таким чином, було встановлено, що уявлення сліпих школярів про живу природу (рослини, тварин та птахів) за період навчання в початковій школі поступово розвиваються та вдосконалюються. З віком зменшується частка дітей у яких уявлення про живу природу повністю відсутні або, як свідчать результати аналізу малюнків дітей, є лише вербальними, відбувається поступовий розвиток уявлення. Проте динаміка розвитку уявлень (переходу від вербального до реального) та рівень його сформованості (в тому числі перехід від рівня часткового уявлення до вищих рівнів) є недостатнім. Існує досить значний відсоток дітей, які навіть у 4-му класі мають лише часткове уявлення про навколишній світ, тоді як частка

дітей, що можуть творчо відтворити своє уявлення, взагалі є дуже низькою. Саме тому уявлення сліпих молодших школярів потребують цілеспрямованої роботи по їх формуванню та розвитку, а також усуненню прогалин і проблем у вже сформованих уявленнях про живу природу. При цьому, враховуючи результати проведеного педагогічного дослідження (спостереження, анкетування вчителів, бесід та опитувань учнів, аналізу рельєфних малюнків дітей) можна зазначити, що уявлення про живу природу сліпих молодших школярів можуть бути конкретизовані засобами рельєфного малювання під час уроків образотворчого мистецтва з обов'язковим врахуванням динаміки розвитку цих уявлень, в результаті чого значно підвищиться рівень розвитку уявлень про оточуючий світ у даної категорії дітей.

Література

1. Акимущкин В.М., Моргулис И.С. Основы тифлологии. — К.: Украинское общество слепых (УТОС), 1993. - 138 с.
2. Васильев Н.Н. Особенности обучения естествознанию в школах слепых. Методическое руководство для педагогических институтов и учителей. М.: Государственное научно-педагогическое издательство. — 1935 г. — 42-49 с.
3. Ермаков В.П., Якунин Г.А. Развитие, обучение и воспитание детей с нарушенным зрением. — М.: Просвещение, 1990. — 223 с.

4. Земцова М.И. Особенности познавательной деятельности слепых. — М.: Психологическая наука в СССР, АПН РСФСР, 1960, т 2. - С. 558.
5. Литвак А.Г. Тифлопсихология. — М.: Просвещение, 1985. - 208 с.
6. Никуленко Т.Г. Коррекционная педагогика: учеб.пособие для вузов — М.: Феникс, 2006. — 382 с.
7. Синьова Є.П. Тифлопсихологія. - К.: ВО УФЦ-БФ Візаві, 2002. - 296 с.
8. Тупоногов Б.К. Особенности овладения знаниями и умениями по ознакомлению с окружающим миром и природоведению слепыми учащимися // Коррекционная работа с учащимися начальных классов школ для слепых детей / Под ред. Л.И.Солнцевой. — М.: Педагогика, 1983. — С. 84-107.
9. Царик Н.С. Формирование представлений о живых объектах у слепых детей // Материалы V научной сессии по дефектологии. — М.: Просвещение, 1967. — С. 200-201.

УДК 376-056.264:376.016:811.161.2'35-028.31

Рецензент
Бартенева Л.І.
к. пед. наук

ПРИГОДА 3.

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО МЕТОДИКИ ДІАГНОСТИКИ ДИЗОРФОГРАФІЇ У ШКОЛЯРІВ 5-6 КЛАСІВ ІЗ ТПМ

У статті висвітлено шляхи побудови експериментальної методики діагностики дизорфографії в учнів 5- 6 класів, що навчаються у школах для дітей з тяжкими порушеннями мовлення. Обґрунтована актуальність складових діагностичної методики.